

ԱՆԹԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՄԵՐ

“ԶԱՏԻԿ,,Ի ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՄԲ

ԿՅԿՏՈՒՐ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Որքան իր սիրուն կազմութեամբը յայտնի՝ նոյնքան ալ իր նշանակութեամբը կեղակարծ է Զատիկը, որ թէ՛ իբր «տօն» և թէ՛ իբր «զոհ» հրէական պատմութեան հետ համեմատութեան դրուած է Աստուածաշունչի թարգմանութեան մէջ։ Եւ որովհետեւ պատմական պատմաց (որ ըստ ոմանց կը նշանակէ անխայտում, ազատում և ըստ այլոց անց) տօն մըն էր Խորայեղացոյց եղիպտոսէ ելքն յիշեցնող, զիւրաւ պիտի ենթադրուէր որ հայերէն Զատիկն ալ նոյն բանը նշանակէր իբրեւ զատում, որպէս ճիշդ թարգմանութիւնը պատմաց բառին։

Ստոյգ է որ նախնիք 40 անգամէն աւելի Հ. Կտակարանի մէջ *πασχα* Զատիկ բառով փոխանակած են. բացառութիւն է եղեկիւնի Խե. 21 համարին և Երեմիայի ԼԱ. 8 համարին պատմել (այս վերջինին յունարէն բնագիրը *pascha* ձևն ունի), այսպէս նաև Բ. Մնացորդացի թարգմանութեան մէջ 16 անգամ հանդիպած պատեք ձևն ալ յոյնին մէջ *pascha* ձևով է։ Իսկ Ն. Կտակարանի մէջ Ղուկասու Աւետարանին թարգմանիչն է որ 5 անգամ պատեք, անգամ մը պատմա և հեղ մ'ալ Զատիկ բառը կը գործածէ (Բ. 41). մինչդեռ Յովհաննու Աւետարանին թարգմանիչը նախընտրած է միշտ Զատիկը. նոյնը բրած է նաև Պողոսեան Թուղթերու և Գործքի թարգմանիչը։

Զատիկը բառական թարգմանութիւնն է պատմացին — իրաւ է որ անհաւանական չէ զիս հայ արմատէն ածանցուած համալիլ զայն, զատում (= ընկճում ?) նշանակութեամբ մը։ Յամենայն դէպս շինծու կամ նորահնար բառ մը չէր ան մեր թարգմանիչներուն կողմէ կիրարկուած. ապա թէ ոչ կարելի չէր որ հասկնալի ըլլային «զենուլ զգատիկն», «ուտել զգատիկն» եւայլն բացատրութիւնները։ Կրնայ կարծուիլ նաև որ՝ զոհագործութեան մը կատարումովը կ'արդարանար պատմաց թարգ-

մանել Զատիկ. վասնզի ինչպէս տօնին տունը իրեն սեպհական զոհին՝ նոյնպէս և զոհին անունը իրեն յատուկ տօնին հետ զիւրաւ կրնար փոխանակուիլ։

Զատիկը Հայոց համար տոնմային կրօնական արարողութեան մը համաձայն՝ պէտք է ըլլայ զոհի համար զատում կենդանին, եթէ բնիկ հայեցի բացատրութեամբ զոհանանք մեկնել զայն⁽¹⁾։

Զատիկին վերագրուած է պարսիկ արմատի մը նոյնացումը որ ծնունդ նշանակութեամբ ընտանի է. զոր օր. հարազատ, պոյազատ բառերուն մէջ — զուգորդութեամբ մ'ալ կրնայ կապուիլ անդրանիկ բառին հետ, որուն նշանակութիւնը ծանօթ է արդէն։ Այսպիսի ենթադրութիւն մը անհիմն չէ ինքնին, եթէ նկատի առնենք սա պարագան թէ հրէական պատմիկ զոհը հօտին անդրանիկներէն կը զատուէր (կ'ընտրուէր) և անդրանիկը կ'ըլլար ընտանիկի իբրեւ ազնիւ ծնունդ ունեցող կամ յարմար ընտրութեան։

Բառախաղերու տեղն որոշենք. ինչ որ ալ ըլլայ՝ Զատիկը աստուածութիւն մը ընողներ կան (մինչև իսկ եգիպտոսէն բերելով զայն), ուրիշներ ալ պարսիկ զեդհն բառէն՝ իբրեւ մոտրուած նշանակութեամբ՝ կ'ուզեն բացատրել զայն։

Եթէ մեր Զատիկը պատմացին պարզ փոխանութիւնն ըլլար, զատկալիմ հաւիթի կիրառութիւնը բացատրութեան կը կարօտէր, քանի որ հրեաները պատեքի օրերուն մէջ հաւելիթի համար կրօնական բան մը չունէին։ Թէև William Walsh իր «ժողովրդական Սովորոյթք» գիրքին մէջ (778) կը գրէ. «Յայտնութեանական (apocalyptique) կոչուած բոլոր խորհրդական արարողութիւններու համար հաւելիթը մօտ գտած էր Հրէից մէջ, և տօնին սեղաններու վրայ կտրեւոր տեղ մը կը զբաւէր զատկական օրերուն», բայց այս տեղեկութիւնը շատ ճիշդ չ'երեւիր մեզի, վասնզի հրեաները միայն մահ պատահած ատեն սովորութիւն ունին հաւելիթ զրկելու իրենց ազգականներուն տունները, աշխարհի անկայուն և զիւրաբեկ վիճակը յիշեցնելու

(1) Ինչ որ կալիմ համար **հաւիթ** է, հօսիմ համար ալ կրնայ **զատիկ** ըլլալ. — «On disait couramment qu' Attis était le grain»։

համար խորհրդական հայեցողութեամբ մը:

Զատիկին ու պատեքին նոյնացումը արդարացնելու համար՝ պէտք է նախ հրէական պատեքը վերածել իր արժէքին կամ իր էական նշանակութիւնը երևան բերել:

Հրէից պատեքը՝ եկեղեցու անցքը նշանակելէ շատ առաջ իր անկախ գոյութիւնը պէտք էր ունեցած ըլլալ. աւելի աստուածաբանական բացատրութիւն մը չէր արդեօք, պարնան արեւու անցքին մէկ կենդանական պէն միւսը:

Տօները ժողովրդական կենցաղի կամ սովորութեանց հետ ներքնապէս կապ ունին՝ եթէ արեւդակնային հաշիւէ մը ազդուած չըլլան: Արդ հին հրեաները կամ հովիւ էին կամ երկրագործ, (որոշները հրեաներուն մէջ տեղ չունին) եւ իրենց տօները գլխաւորաբար երկրագործական եւ Բաղարջակերպը, Եօթներորդայը (Պննտեկոստէ) եւ Տաղաւարահարայը:

Բաղարջակերպը (զոյգ ընդ Զատիկի) յատկացուած էր նորահաս հասկերու (զարիւի) նուիրումին, նոյն տառն նաեւ հօտին անդրանիկներուն նուիրումին (երկրագործ եւ հովիւ միանգամայն): Այս երկու ծէսերը իրենց ծագումին մէջ չէին կրնար նոյն ըլլալ. առաջինը երկրագործ՝ իսկ երկրորդը հովիւ ժողովուրդի համար կրնար առաւելագոյն նշանակութիւն ունենալ:

Քանանու երկրին մէջ հաստատուող հրեայ ժողովուրդին համար (դեռ հօտերու հարստութեամբ չճոխացած) երկրագործական պարագայները աւելի հին եւ կարեւոր էին. — ուրեմն կալի՝ եւ յետոյ հնձանի (Տաղաւարահարայ) տօնը իրենց կարեւորութիւնը կը պահէին վաղնջական կենցաղի մը իբրեւ նշանակներ. — Հօտերու տօնը հաւանաբար վերջէն մօտ գտաւ խաչանց արձակուրդի իբրեւ ժամանակամիջոց, որ զարնան հետ պիտի հաշուուեր:

Զատիկն իբրեւ մասաղ. — Հայոց հին սովորութիւններուն համաձայն՝ Զատիկն կը մօրթուէր զառ կամ ոչխար՝ իբրեւ մատաղ, շատ անգամ նաեւ հոտր (իբրեւ երկրագործ ժողովուրդ). ուրիշ քրիստոնեայ ազգերու մէջ այդ սովորութիւնը Զատիկական տօնի առթիւ տեական չմնաց. մեր մէջ միայն պահուեցաւ այդ սովորութիւնը՝ զոր հրեական փոխառութիւն

կը նկատէին չարախօսները (ըլլայ յոյն ըլլայ ասորի). բայց տոհմային էր այդ բանը մեր մէջ եւ հետեւաբար անսեղիտալի:

Դամասոս պապի օրով (366-384) տարող եւ Ambrosiaster գործի մը անանուն հեղինակէն քաղուածներ ընկող Fr. Cumont՝ հետաքրքրական ծանօթութիւններ կը քաղէ հեթանոսներու եւ քրիստոնեաներու միջեւ տեղի ունեցող զանազան վեճերու վերաբերմամբ:

Իբրեւ շահեկան մանրամասնութիւն պէտք է յիշել որ հեթանոսները կը յանդիմանէին քրիստոնեաները Զատիկ տօնը զարնան շրջափակումներով տօնելուն համար, որպէսզի մրցին «Dies sanguinis»-ի հետ՝ զոր Մեծ Մօր երկրպագուները մարտ 24ին կը տօնէին՝ ի յիշատակ մահուան Ատիսի (= Զատիկ ? , Հատիկ ?): (Revue de l'hist. des Religions 1903, հտր. 48, էջ 287):

Զատիկը նիսանի լրացած լուսնին կ'ընար. եւ Հրէից եկեղեցական տարւոյն առաջին ամիսն էր. եւ որովհետեւ ամիսները լուսնային էին՝ լուսնի լրումն ալ ամսուն 15 ին կ'ըլլար. — 14 ին իրիկունը Զատիկան զառ կը մօրթուէր (Եւք. Ժ. 6), Յովսէպոսի բացատրութեան համեմատ $\alpha\pi\theta\epsilon\nu\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma\ \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma\ \mu\acute{\epsilon}\chi\rho\iota\varsigma\ \epsilon\nu\delta\epsilon\kappa\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$ (Ժամը մէկէն մինչեւ տասնըմէկ) իսկ ըստ Փիլոնի (տպ. Mangey II. 292) $\kappa\alpha\tau\alpha\ \mu\epsilon\sigma\eta\mu\beta\rho\iota\alpha\nu\ \epsilon\omega\varsigma\ \epsilon\sigma\pi\epsilon\rho\alpha\varsigma$ (կէսօրէն մինչեւ իրիկուն), ու կ'ուսէին զայն ա'յն օրուան իրիկունը. բայց որովհետեւ հրէական օրը արեւամուտին կը սկսէր՝ այն է նիսանի 15 ին, հետեւեալ օրն ալ զարիւ հունձքին նախախայրիքը կ'ընծայուէր կամ «կը մատուցուէր» Տիրոջ (Ղեւ. Ի. 11, 15): Ըստ Յովսէպոսի (Հնախօս. Դ. Ժ. 5) բաղարջին ամբողջ տօնը եօթն օր կը տեւէր, ամսուն 15էն մինչեւ 21ը միաւրիւն առնելով:

Ե. Ե. Դ.